

Podręczniki Prawnicze

Antoni Dębiński

Joanna Misztal-Konecka

Monika Wójcik

Prawo rzymskie publiczne

2. wydanie

| C.H.BECK

PODREĆCZNIKI PRAWNICZE

Antoni Dębiński, Joanna Misztal-Konecka,
Monika Wójcik • Prawo rzymskie publiczne

W sprzedaży:

W. Wołodkiewicz, M. Zabłocka

PRAWO RZYMSKIE. INSTYTUCJE, wyd. 6

Podręczniki Prawnicze

T. Maciejewski

HISTORIA USTROJU I PRAWA SĄDOWEGO POLSKI, wyd. 5

Podręczniki Prawnicze

T. Maciejewski

HISTORIA Powszechna Ustroju i Prawa, wyd. 5

Studia Prawnicze

T. Maciejewski (red.)

LEKSYKON HISTORI PRAWA I USTROJU

Leksykony Prawnicze

W. Wołodkiewicz (red.)

REGULAE IURIS. ŁACIŃSKIE INSKRYPCJE NA KOLUMNACH SĄDU

NAJWYŻSZEGO RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ, wyd. 3

Inne

Prawo rzymskie publiczne

ks. prof. dr hab. Antoni Dębiński

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

prof. KUL dr hab. Joanna Misztal-Konecka

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

dr Monika Wójcik

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

2. wydanie

WYDAWNICTWO C.H. BECK
WARSZAWA 2017

Poszczególne części opracowali:

ks. prof. dr hab. Antoni Dębiński: 10

prof. KUL dr hab. Joanna Misztal-Konecka: 1, 2, 5, 6, 7

dr Monika Wójcik: 3, 4, 8, 9

Wydawca: *Aneta Flisek*

© Wydawnictwo C.H.Beck 2017

Wydawnictwo C.H.Beck Sp. z o.o.
ul. Bonifraterska 17, 00-203 Warszawa

Skład i łamanie: PanDawer
Druk i oprawa: Elpil, Siedlce

ISBN 978-83-812-8089-1

ISBN e-book 978-83-812-8090-7

Spis treści

Przedmowa	IX
Przedmowa do drugiego wydania	XIII
Wykaz skrótów	XV
Indeks paremii łacińskich	XVII
Wykaz literatury	XIX
Rozdział 1. Ustrój polityczny i społeczny Rzymu królewskiego	1
§ 1. Ustrój miast–państw etruskich	1
§ 2. Początki Rzymu	3
§ 3. Ustrój Rzymu w VII–VI w. p.n.e.	5
§ 4. Struktura społeczeństwa rzymskiego w okresie królewskim	8
Rozdział 2. Organizacja polityczna i społeczna republiki	13
§ 5. Początki republiki	14
§ 6. Sytuacja społeczna w okresie republiki	16
I. Uprzywilejowanie prawne patrycjuszy	16
II. Walka plebejuszy o pełnię praw publicznych	17
III. Społeczeństwo rzymskie schyłku republiki	20
§ 7. Organy centralne republiki	26
I. Urzędnicy	26
II. Senat	40
III. Zgromadzenia ludowe	42
Rozdział 3. Rzym w okresie pryncypatu	47
§ 8. Ustrój polityczny	47
I. Geneza pryncypatu	47
II. Władza cesarska	49
III. Rada cesarska	55
IV. Kancelaria cesarska	55
V. Urzędnicy	56
VI. Zgromadzenia ludowe	60
VII. Senat	60
§ 9. Ustrój społeczny	62
I. Stan senatorski	63
II. Stan ekwicki	65
III. Stan dekurionów	66
IV. Plebs	66
V. Niewolnicy	67

Rozdział 4. Cesarstwo rzymskie okresu dominatu	71
§ 10. Ustrój polityczny	71
I. Narodziny dominatu	71
II. Władza cesarska	72
III. Senat	76
IV. Rada cesarska	77
V. Kancelaria cesarska	77
VI. Urzędnicy	78
§ 11. Ustrój społeczny	81
I. Stan senatorski	82
II. Stan ekwicy	82
III. Stan dekurionów	83
IV. Plebs	83
Rozdział 5. Źródła prawa rzymskiego	85
§ 12. Etapy rozwoju prawa rzymskiego	85
§ 13. Pojęcie prawa i sprawiedliwości	86
§ 14. Pojęcie źródeł prawa	88
§ 15. Zwyczaj	88
§ 16. Ustawy i plebiscyty	89
§ 17. Uchwały senatu	91
§ 18. Edykty urzędników	92
§ 19. Działalność uczonych prawników	94
§ 20. Konstytucje cesarskie	97
§ 21. Kodyfikacja justyniańska	99
Rozdział 6. Organizacja administracji terytorialnej	101
§ 22. Administracja państwowa w okresie królestwa i republiki	102
I. Pierwotna organizacja administracyjna państwa	102
II. talia i sprzymierzeńcy italscy w okresie rzymskich podbojów	102
III. Prowincje rzymskie	105
§ 23. Zarząd administracyjny w pryncypacie	108
I. Zarząd lokalny – Rzym	108
II. Zarząd Italii	109
III. Samorząd miejski – miasta italskie i prowincjonalne	110
IV. Prowincje senatorskie	112
V. Prowincje cesarskie	113
§ 24. Zarząd lokalny w dominacie	116
I. Unifikacja państwa	116
II. Podział terytorialny	116
III. Status Rzymu i Konstantynopola	117
IV. Municipia	117
Rozdział 7. Organizacja armii rzymskiej	119
§ 25. Królestwo	120
§ 26. Armia w okresie republiki	123

§ 27. Armia pryncypatu	131
§ 28. Armia dominatu	137
Rozdział 8. Skarbowość	141
§ 29. Królestwo	141
§ 30. Republika	142
I. System monetarny	142
II. System dochodów i wydatków publicznych	144
§ 31. Pryncypat	148
I. System monetarny	148
II. Skarb państwa i organizacja administracji finansowej	149
III. Dochody i wydatki publiczne	151
§ 32. Dominat	153
I. System monetarny	153
II. Podatki i wydatki	154
Rozdział 9. Religie państwa rzymskiego	157
§ 33. Ogólna charakterystyka	157
§ 34. Królestwo i republika	158
I. Bóstwa rzymskie	158
II. Kapłani	164
III. Wróżby i ofiary	167
IV. Święta	168
§ 35. Cesarstwo	170
I. Kult cesarzy	171
II. Chrześcijaństwo	172
1. Okres prześladowań	172
2. Chrześcijaństwo jako <i>religio licita</i>	174
3. Cezaropapizm	177
4. Administracja kościelna	181
Rozdział 10. Prawo i postępowanie karne	185
§ 36. Historyczny rozwój postępowania w sprawach karnych	186
I. Przestępstwa prywatne i publiczne	186
II. Początki postępowania karnego	187
III. Postępowanie przed <i>quaestiones perpetuae</i>	188
IV. Postępowanie kognicyjne	192
§ 37. Wybrane przestępstwa	197
I. Zabójstwo (<i>homicidium</i> i <i>parricidium</i>)	197
II. Przestępstwa przeciwko państwu	200
III. Przestępstwa o charakterze seksualnym	209
IV. Uprowadzenie (<i>plagium</i>)	212
V. <i>Iniuria</i>	213
VI. Kradzież	215
VII. Przestępstwa przeciwko religii	219
1. Przestępstwa przeciwko politeistycznej religii rzymskiej	219
2. Przestępstwa przeciwko religii chrześcijańskiej	222

3. Żydzi	224
4. Manichejczycy	226
§ 38. Niektóre kary	227
I. Kara śmierci	227
II. Kara wygnania – <i>aquae et ignis interdictio, relegatio i deportatio</i>	231
Indeks terminów łacińskich	233

Przedmowa

Zgodnie z opinią jednego z rzymskich prawników – *Ulpiana (Domitius Ulpianus)*, normy prawne dzielić należy na normy prawa publicznego (*ius publicum*) i prywatnego (*ius privatum*), ze względu na to, czyje interesy chronią. Prawo publiczne jest tym prawem, które odnosi się do ustroju państwa, a prawo prywatne – do interesów jednostek¹. Kryterium podziału norm prawnych w tym zakresie stanowi interes, którego ochrona stanowi rację bytu danej regulacji. Co istotne, instytucje prawa prywatnego i publicznego były przez Rzymian ściśle oddzielane. Do prawa publicznego, w którym występował nadrzędny, władczy charakter państwa², zaliczano normy, które współcześnie klasyfikujemy jako konstytucyjne, administracyjne, karne, sakralne i fiskalne.

Normy te miały za zadanie porządkowanie zasad rządzenia państwem, co już w starożytności było uznawane za wyjątkową sztukę³. Docenienie znaczenia sztuki zarządzania organizmem państwowym związane było z tym, że Rzymianie traktowali swoje państwo jako wspólnotę obywateli, stąd nazywali je „lud rzymski” (*populus Romanus*), a legiony na sztandarach nosiły napisy „Senat i Lud Rzymski” (*Senatus Populusque Romanus*). Rzymianom zawdzięczamy też termin „rzeczpospolita” (*res publica*).

Podręczniki dotyczące historii ustroju państwa rzymskiego mogą opierać się zarówno na zasadzie rzeczowego układu treści, który umożliwia wszechstronne

¹ D. 1,1,1,2: *Publicum ius est quod ad statum rei Romanae spectat, privatum quod ad singulorum utilitatem: sunt enim quaedam publice utilia, quaedam privatim. Publicum ius in sacris, in sacerdotibus, in magistratibus constitit. Privatum ius tripartitum est: collectum etenim est ex naturalibus praeceptis aut gentium aut civilibus* [Prawem publicznym są te normy, które odnoszą się do ustroju państwa rzymskiego, prawem prywatnym zaś te, które dotyczą interesu poszczególnych jednostek; niektóre normy są bowiem stanowione w interesie ogółu, inne zaś w interesie jednostek. Prawo publiczne opiera się na obrzędach, kapłanach i magistraturach. Prawo prywatne jest trójdzielne, składa się bowiem z przepisów prawa naturalnego, przepisów prawa narodów (*ius gentium*) oraz z przepisów prawa obywatelskiego (*ius civile*)].

² D. 2,14,38: *Ius publicum privatorum pactis mutari non potest* [Prawo publiczne nie może być zmieniane umowami osób prywatnych].

³ *Cicero, De re publica 1,2 (Cyceron, O rzeczypospolitej): (...)* *Virtus in usu sui tota posita est; usus autem eius est maximus civitatis gubernatio (...)*. [(...) Męstwo w pełni objawia się w jego stosowaniu, najważniejszym zaś jego zastosowaniem jest rządzenie państwem (...)].

omówienie poszczególnych instytucji ustrojowych, jak też na układzie chronologicznym pozwalającym wykazać ewolucję organizmu państwowego jako całości. Opracowanie niniejsze przyjmuje metodę mieszaną, wykorzystując tradycyjny podział historii starożytnego Rzymu na cztery okresy, wyróżnione na podstawie przemian ustrojowych (królestwo, republika, pryncypat, dominat), przy równoczesnym wyodrębnieniu treści dotyczących źródeł prawa, organizacji administracji terytorialnej, wojskowości, skarbowości, religii oraz polityki karnej.

Analizowane zagadnienia ilustrowane są tekstami zaczerpniętymi tak ze źródeł prawniczych, literackich i epigraficznych. Interesujące fragmenty pochodzące z prac rzymskich i greckich prawników, historyków oraz pisarzy kościelnych przytoczone zostały w wersji oryginalnej wraz z polskim tłumaczeniem. Wobec faktu, że dotychczas nie wydano dla potrzeb polskiego czytelnika obszernego wyboru źródeł do historii rzymskiej administracji, nie można mówić o żadnym kanonie antycznych tekstów w odniesieniu do tej tematyki, co uzasadnia swobodę autorów w zakresie dokonywania tej kompilacji. Tłumaczenia tekstów źródłowych pochodzą od autorów (chyba że w wykazie źródeł zaznaczono inaczej), którzy postawili sobie za zadanie oddać raczej tematykę tekstów, godząc się, że czynią to ze szkodą dla filologicznej poprawności. Przy uwzględnieniu celu podręcznika autorzy uznali bowiem, że dla czytelnika, a zwłaszcza studenta, większą wartość ma ukazanie istoty treści zawartych w wypowiedzi starożytnego autora niż „niewolnicza” wierność oryginałowi.

Precyzja w zakresie przedstawianych treści – wobec ogromnego zasięgu czasowego – wymagała oznaczenia datacyjnego. Przyjęto bliższe oznaczanie jedynie zdarzeń mających miejsce przed narodzeniem *Chrystusa* (p.n.e.), pozostałe daty odnoszą się do okresu po narodzeniu *Chrystusa*.

W zakresie pisowni greckich i łacińskich imion i nazw własnych w Polsce panuje powszechnie praktyka tzw. spolszczania. Niestety skutkiem tej praktyki jest to – na co zwracał uwagę prof. *A. Ziółkowski* – że czytelnik przyzwyczajony do form „spolszczonych” nie potrafi odnaleźć oryginałów w pracach obcojęzycznych, a nawet źródłach. Pomimo jednak tej niedogodności, a także mimo braku możliwości konsekwentnego i rozsądnego ujednoczenia polskiej transkrypcji, autorzy nie zdecydowali się odejść od wskazanej nienajlepszej tradycji, aby nie uczynić lektury podręcznika zbyt nieprzystępną. Co więcej, sam *A. Ziółkowski* przyznał, że pełna konsekwencja przy odmianie nazw łacińskich (przy wyborze między dodawaniem polskich końcówek do oryginalnego tematu a dodawaniem końcówek do oryginalnej formy mianownikowej) lub oddawaniu nazw geograficznych pozostających do dzisiaj w powszechnym użyciu (np. *Roma* – Rzym) nie wydaje się możliwa.

Rzymskie prawo publiczne stanowi przedmiot wprowadzający do nauki administracji współczesnej. Jako takie ma zachęcić do studiów materii teoretycznych i praktycznych odnoszących się do obowiązujących i planowanych rozwiązań, a kiedy już studia te zostaną podjęte – ułatwić ich zrozumienie⁴.

Mając nadzieję, że niniejszy podręcznik spełni stawiany przed nim cel, autorzy będą wdzięczni za wszelkie uwagi dotyczące kształtu i merytorycznej zawartości publikacji.

Autorzy

⁴ D. 1,2,1: *Namque nisi fallor istae praefationes et libentius nos ad lectionem propositae materiae producunt et cum ibi venerimus, evidentiore praestant intellectum* [Albowiem, jeśli się nie mylę, przedmowa pobudza nas do bardziej ochoczej lektury przedłożonych zagadnień, a gdy ją rozpoczniemy, spowoduje, że sens (zagadnień) będzie jaśniejszy].

Przedmowa do drugiego wydania

Wyczerpanie się nakładu pierwszego wydania podręcznika może być dla jego autorów jedynie powodem do radości. Świadczy bowiem o życzliwym przyjęciu przez Czytelników. Równocześnie propozycja przygotowania nowego wydania jest okazją do usunięcia nieuchronnych przecież wad i usterek, którymi pierwsze wydanie było obarczone. Zmiana serii, w której podręcznik został wydany, stanowiła przyczynę, dla której każdy rozdział został poprzedzony krótkim wskazaniem wybranej literatury przedmiotu dostępnej w języku polskim.

Autorzy składają serdeczne podziękowania z jednej strony recenzentom wydania pierwszego – *Aldonie Jurewicz* i *Tomaszowi Palmirskiemu*, którzy z ogromną życzliwością zapoznali się z pracą i wskazali niezbędne do poprawienia nieścisłości. Z drugiej zaś strony, autorzy chcą wyrazić wdzięczność *Maciejowi Jońcy*, którego cenne uwagi pozwoliły na nadanie podręcznikowi ostatecznego kształtu.

Warszawa, listopad 2017 r.

Autorzy

Wykaz skrótów

1. Źródła

D.	Digesta
G.	<i>Gaius</i> , Institutiones (<i>Gajus</i> , Instytucje)
N.	Novellae (Nowele)

2. Inne skróty

gr.	grecki (-a, -e)
ha.	hektar (-y)
łac.	łaciński (-a, -e)
m.in.	między innymi
mln	milion (-y)
n.e.	naszej ery
np.	na przykład
oprac.	opracowanie
p.n.e.	przed naszą erą
pr.	<i>principium</i>
r.	rok
św.	święty (-a)
tab.	tabela
tabl.	tablica
tł.	tłumaczenie
tys.	tysiąc (-y)
w.	wiek (-i)

Indeks paremii łacińskich

Diuturna consuetudo pro iure et lege in his quae non ex scripto descendunt observari solet (D. 1,3,33). Długotrwały zwyczaj zwykle się stosować jako prawo i ustawę w tych [przypadkach], w których brak prawa pisanego.

Fiscus non erubescit. Skarb państwa nie rumieni się.

In omnibus quidem, maxime tamen in iure aequitas spectanda est (D. 50,17,90). We wszystkim, a szczególnie w prawie, należy mieć na względzie słuszość.

Iuri operam daturum prius nosse oportet, unde nomen iuris descendat. – Est autem a iustitia appellatum (D. 1,1,1 pr.). Kto chce się poświęcić prawu, najpierw powinien poznać, skąd pochodzi jego nazwa. Zostało bowiem nazwane od sprawiedliwości.

Iuris praecepta sunt haec: honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere (D. 1,1,10,1). Zasady prawa są takie: żyć godnie, drugiego nie krzywdzić, oddać każdemu, co mu się należy.

Iuris prudentia est divinarum atque humanarum rerum notitia, iusti atque iniusti scientia (D. 1,1,10,2). Jurysprudencja jest znajomością spraw boskich i ludzkich, wiedzą o tym, co sprawiedliwe i niesprawiedliwe.

Ius est ars boni et aequi (D. 1,1,1 pr.). Prawo jest sztuką stosowania tego, co dobre i słuszne.

Ius publicum privatorum pactis mutari non potest (D. 2,14,38). Prawo publiczne nie może być zmieniane umowami osób prywatnych.

Iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuendi (D. 1,1,10 pr.). Sprawiedliwość jest to stała i niezmienna wola przyznawania każdemu należnego mu prawa.

Nam diuturni mores consensu utentium comprobati legem imitantur (Institutiones Iustiniani 1,2,9). Bowiem długo stosowane zwyczaje, potwierdzone przez zgodę stosujących je, są równe ustawie.

Pecunia non olet. Pieniądze nie śmierdzą.

Placuit in omnibus rebus praecipuam esse iustitiae aequitatisque quam stricti iuris rationem (Codex Iustinianus 3,1,8). We wszystkich sprawach powinno się bardziej uwzględniać zasady sprawiedliwości i słuszości niż ścisłe brzmienie przepisu prawa.

Princeps legibus solutus est (D. 1,3,31). Cesarz nie jest związany ustawami.

Publicum ius est quod ad statum rei Romanae spectat, privatum quod ad singulorum utilitatem: sunt enim quaedam publice utilia, quaedam privatim (D. 1,1,1,2). Prawem publicznym są te normy, które odnoszą się do ustroju państwa rzymskiego, prawem prywatnym zaś te, które dotyczą interesu poszczególnych jednostek; niektóre normy są bowiem stanowione w interesie ogółu, inne zaś w interesie jednostek.

Wykaz literatury

Źródła

Teksty przytoczone w podręczniku, jako wyjątki ze źródeł prawnych, pochodzą z następujących wydawnictw:

Codex Iustinianus – Corpus Iuris Civilis, t. 2, Berlin 1963

Codex Theodosianus – Theodosiani libri XVI cum constitutionibus sirmondianis, Berlin 1905

Collatio legum Mosaicarum et Romanarum – Fontes iuris Romani antejustiniani, t. 2, Florentiae 1964, s. 521–589

Digesta – Corpus Iuris Civilis, t. 1, Berlin 1954

Gaius, Institutiones Gaii institutionum commentarii quattuor – Fontes iuris Romani antejustiniani, t. 2, Florentiae 1964, s. 3–192, przy czym w rozdz. X wykorzystano tłumaczenie C. Kunderewicza (oprac. i tł.), [w:] *Gaius*, Instytucje, Warszawa 1982

Institutiones Iustiniani – Corpus Iuris Civilis, t. 1, Berlin 1954

Lex quae dicitur de imperio Vespasiani – Fontes iuris Romani antejustiniani, t. 1, Florentiae 1941, s. 154–156

Pauli Sententiae receptae – Fontes iuris Romani antejustiniani, t. 2, Florentiae 1964, s. 317–417

Tekst i tłumaczenie *Lex duodecim tabularum* podano w oparciu o pracę M. i J. Zablockich, *Ustawa XII tablic. Tekst – tłumaczenie – objaśnienia*, Warszawa 2000

Tekst i tłumaczenie *Lex Iulia municipalis* zaczerpnięto z B. Sitek (oprac. i tł.), *Tabula Heracleensis (Lex Iulia municipalis)*. Tekst, tłumaczenie, komentarz, Olsztyn 2006

Tekst i tłumaczenie *Edictum de maximis pretiis* zaczerpnięto z A. i P. Barańscy, P. Januszewski (tł.), *Edictum Diocletiani de pretiis rerum venalium*, Poznań 2007

Wyznanie wiary 150 ojców oraz kanony Soboru Chalcedońskiego wraz z tłumaczeniem podano w oparciu o A. Baron, H. Pietras (oprac.), *Dokumenty soborów powszechnych*, t. 1 (325–787), Kraków 2003.

Wyboru fragmentów ze **źródeł literackich** dokonano w oparciu o serię Loeb Classical Library (obecnie wydawaną przez Harvard University Press), w ramach której wydane zostały wykorzystane w niniejszym opracowaniu zarówno dzieła łacińskie (św. *Augustyna*, *Amiana Marcelina*, *Aulusa Gelliusza*, *Cycerona*, *Liwiusza*, *Pliniusza Młodsze*), *Res gestae divi Augusti*, *Scriptores Historiae Augustae*, *Swetoniusza*, *Tacyta*), jak i greckie (*Euzebiusza*, *Kasjusza Diona*, *Polibiusza*, *Prokopiusza*). Prace, które nie ukazały się w tej serii, cytowano według następujących wydań:

A. Moricca-Caputo (ed.), *Cicero, Epistula ad Quintum fratrem – M. Tulli Ciceronis Epistularum ad Quintum fratrem libri tres*, Torino 1955

G. Lagarrigue (oprac.), *Salvianus, De gubernatione Dei – S. de Marseilles, Oeuvres*, t. 2, *Du Gouvernement de Dieu*, Paris 1975